

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) [www. economy.nauka.com.ua](http://www.economy.nauka.com.ua) | № 10, 2020 | 29.10.2020 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2020.10.8](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.10.8)

УДК 338.23

I. В. Шкрабак,

д. е. н., професор, професор кафедри організації та автоматизації виробництва, ТОВ «ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА», ORCID ID: 0000-0001-6202-0283

АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ПОСТКОНФЛІКТНИХ ТЕРИТОРІЙ

I. Shkrabak

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Organization and Automation of Production, LLC TECHNICAL UNIVERSITY "METINVEST POLYTECHNICS"

ASPECTS OF ECONOMIC RECOVERY IN POST-CONFLICT AREAS

В статті розглянуто окремі проблеми відновлення економіки постконфліктних територій та надано пропозиції щодо їх подолання. Визначено соціально-економічний стан постконфліктних територій, обумовлений людськими втратами та зруйнованою виробничою, комунальною і дорожньо-транспортною інфраструктурою, зниженням виробничого потенціалу, падінням інвестиційної привабливості, обмеженнями з функціонування соціальної сфери, включаючи освітні та медичні послуги. Визначено першочергові завдання щодо стабілізації соціально-економічного стану постконфліктної території, пов'язані із забезпеченням базових потреб населення: реконструкція інфраструктури та системи життєзабезпечення. Розглянуто можливості використання зарубіжного досвіду впровадження концепції смарт-спеціалізації регіону для постконфліктних територій Донецької та Луганської областей і виявлені особливості визначення галузей їх смарт-спеціалізації. Обґрунтовано необхідність підтримки громадського діалогу між відповідними інститутами задля запобігання протиріччям між учасниками процесу відновлення постконфліктних територій на підставі узгодження їх інтересів. Зроблено висновки про доцільність системного та комплексного використання розглянутих аспектів відновлення економіки постконфліктних територій та визначено питання розробки й реалізації програм смарт-спеціалізації відповідно до обраних пріоритетів, що потребують подальших досліджень.

The article considers some problems of economic recovery of post-conflict areas and provides suggestions for overcoming them. The socio-economic condition of post-conflict territories is determined. This condition is due to human losses and destroyed production, utilities and road transport infrastructure, reduced production capacity, restrictions on the functioning of the social sphere, including educational and medical services. Emphasis is placed on reducing investment attractiveness and deteriorating investment climate. The priority tasks for stabilization of the socio-economic condition of the post-conflict territory, related to the provision of basic needs of the population: reconstruction of infrastructure and life support system. The priority directions of implementation of restoration measures are substantiated: repair and reconstruction of housing

stock; restoration of damaged and destroyed water supply and drainage systems; restoration of transport and communications, reconstruction and construction of roads, bridges and railways. Possibilities of using foreign experience in implementing the concept of smart specialization of the region for the post-conflict territories of Donetsk and Luhansk regions are considered. Features of definition of branches of smart specialization in post-conflict territories are characterized: discrepancy of statistical base of comparison of indicators before and after 2014; limited set of indicators in official statistics; the need to perform additional, not provided by the official methodology, research. The need to maintain public dialogue between the relevant institutions is justified, which will prevent contradictions between the participants in the process of reconstruction of post-conflict areas on the basis of coordination of their interests. Conclusions are made on the expediency of systematic and integrated use of the considered aspects of economic recovery of post-conflict territories and the issues of development and implementation of smart specialization programs are determined in accordance with the selected priorities that require further research.

Ключові слова: *відновлення економіки постконфліктних територій; соціально-економічний стан; реконструкція інфраструктури; Донецька та Луганська область; Україна.*

Keywords: *economic recovery of post-conflict territories; socio-economic situation; infrastructure reconstruction; Donetsk and Luhansk regions; Ukraine.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Продовження протистояння та неурегульованості конфлікту на сході України, необхідність відновлення значних руйнувань та пошкоджень в результаті активних бойових дій у 2014-2015 рр. виробничої та соціальної інфраструктури, зміни в економічній, соціальній та екологічній ситуації як в Донецькій і Луганській областях, так і в Україні в цілому, триваюча системна криза вимагає особистих підходів до стабілізації економіки зазначених областей та переходу її до стадії сталого розвитку. Ці завдання декларуються протягом останніх років на державному та місцевому рівнях та актуалізують необхідність вивчення проблем постконфліктних територій і визначають мету та завдання даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання відновлення економіки постконфліктних територій обговорюються вченими та практиками. Серед них слід зазначити роботи вітчизняних дослідників, в яких аналізується ступінь руйнування та пошкодження на Донбасі в результаті бойових дій і визначаються можливості та перспективи його відновлення [1-2], обґрунтовуються моделі економічного розвитку регіону з врахуванням децентралізації влади [3-4], пропонуються економіко-правові засоби та організаційні підходи до розбудови постконфліктних територій [5-6], а також іноземних фахівців, в яких розглянуто інноваційні, інвестиційні, інституційні, комунікаційні методи та інструменти реконструкції та реформування економіки в постконфліктний період [7-10]. Спираючись на представлені роботи та власний досвід, визначимо мету статті та представимо результати її досягнення та висновки.

Мета статті полягає в опрацюванні та узагальненні окремих підходів до розв'язання завдань відновлення економіки постконфліктних територій.

Результати дослідження. Експертами наголошено, що внаслідок конфлікту погіршилися соціальні, екологічні та економічні умови життя населення, поглибилася економічна криза, продовжилася дестабілізація фінансової системи та мали місце значні втрати матеріальних ресурсів через руйнування житла, соціальних і промислових об'єктів, інфраструктури тощо [1; 2; 5]. Як зазначено фахівцями Центру Розумкова, існують різні підходи до оцінки матеріальних втрат як для економіки України цілому, так і безпосередньо в Донецькій і Луганській областях, на території яких в 2014-2015 рр. велися активні бойові дії [2]. В результаті бойових дій, за даними ООН, загинуло майже 13 тис. осіб, постраждали понад 40 тис. осіб, а більш 1,3 млн. осіб стали внутрішньо переміщеними особами. Регіоном втрачено більше половини території, майже половину промислового потенціалу, а також контроль над трьома чвертями вугледобувних підприємств. [11]. Руйнування або пошкодження критично важливої інфраструктури призвело до збоїв в роботі, а в деяких місцях і припинення діяльності підприємств паливно-енергетичного сектора, транспорту, водо-, тепло-, газо-, електропостачання. Наразі деструктивні чинники конфлікту продовжують чинити негативний вплив на соціально-економічну ситуацію на територіях, наближених до лінії розмежування, знижуючи виробничий потенціал за рахунок скорочення виробничих потужностей і низького рівня їх завантаження; високої вартості енергії та матеріалів; зниження попиту на продукцію базових галузей як на зовнішньому, так і внутрішньому ринку, скорочення ресурсної бази паливно-енергетичного комплексу; високого зносу основних фондів, зниження експортного потенціалу і розриву економічних зв'язків з підприємствами на непідконтрольній Україні території та призупиненням руху продукції і товарів через лінію розмежування [2; 5]. Все це

призводить до збільшення рівня безробіття, а також до поступового зниження якості життя населення та його платоспроможності.

Збройний конфлікт також знизив інвестиційну активність за рахунок збільшення ризиків. Так, в районах бойових дій і на лінії розмежування обсяг капітальних вкладень у 2014 р. скоротився більш ніж удвічі. У 2015 р. відбулося його подальше зниження: в Донецькій області в 1,5 рази, в Луганській - більш ніж в 2,5 рази в порівнянні з 2014 р. З 2016 р. відновилася позитивна динаміка інвестицій, але обсяг залучених інвестиційних ресурсів до економіки регіону залишається низьким у порівнянні з іншими регіонами [3]. Це пояснюється втратою в Донецькій та Луганській областях важливих показників інвестиційної привабливості (наявність кваліфікованих кадрів, розгалуженої транспортної інфраструктури і розвиненої енергосистеми) та зростанням ризиків, пов'язаних з можливостями відновлення бойових дій.

Слід також зазначити критичний стан інфраструктури для бізнесу і населення, а також зниження транзитного потенціалу регіону. Внаслідок руйнування комунікацій залізничне сполучення було припинено, а його повноцінне відновлення у даний час вельми проблематичне через наявність територій, непідконтрольних Україні, що призвело до змін в структурі логістики перевезень. Для вантажних перевезень використовується в основному автомобільний транспорт, внаслідок чого дорожня інфраструктура, яка не була розрахована на такий рівень навантаження, була на деяких ділянках зруйнована та потребує повного оновлення дорожнього покриття. За даними Державної служби статистики України, за роки конфлікту (включаючи введення тимчасового припинення руху продукції і товарів через лінію розмежування в лютому 2017 р.) обсяг вантажних перевезень в Донецькій області скоротився майже в 2 рази, а в Луганській області - більш ніж в 7 разів. Значного скорочення зазнав також показник обсягу пасажирських перевезень. Так, в 2018 р. в Донецькій області було перевезено в 4 рази менше пасажирів, ніж в 2014 р., а в Луганській області - в 8 разів [12]. Крім цього, відбулися істотні негативні зрушення в соціальній інфраструктурі. Так, в два рази скоротилася кількість середніх навчальних закладів (станом на 2019 р. у порівнянні з 2013 р.), професійних (професійно-технічних) навчальних закладів - в 2,7 рази, вищих навчальних закладів - в 2,2 рази. В охороні здоров'я основні показники також характеризуються негативною динамікою: кількість лікарів в 2019 р. зменшилася в 3,4 рази в порівнянні з 2013 р., кількість лікарняних ліжок скоротилася в три рази, а амбулаторна місткість - в 2,5 рази [12]. Зазначені тенденції притаманні сфері культури і спорту. При цьому навантаження на соціальну інфраструктуру збільшується, оскільки значна частина внутрішньо переміщених осіб проживає в Донецькій і Луганській областях [2]. Отже, існуючий наразі стан інфраструктури унеможливує повноцінне задоволення потреб жителів постконфліктних територій в адміністративних, транспортних і соціальних послугах. Це призводить до необхідності додаткових витрат місцевих бюджетів, а також розробки і реалізації державних програм. При цьому слід враховувати те, що значне зростання політичних та економічних ризиків в громадах, розташованих поблизу зони бойових дій, практично унеможливує покриття витрат на відновлення і розвиток комунальної інфраструктури, а також значно скорочує потенціал залучення коштів приватних інвесторів [4].

Зазначені проблеми повинні вирішуватися, виходячи зі світового досвіду відновлення інфраструктури території, зруйнованої і пошкодженої в результаті бойових дій, на підставі дотримання таких принципів [6]:

необхідно мінімізувати витрати, але при цьому економія ресурсів не повинна порушувати пріоритети післявоєнного відновлення;

на основі використання критеріїв ефективності інвестицій доцільно поєднати будівництво новобудов і реконструкцію старих об'єктів;

будівництву новобудов має передувати збалансоване планування території;

не знижувати темпи реалізації програм післявоєнної реабілітації;

забезпечити співпрацю уряду і незалежних експертів для підтримки партнерства місцевого самоврядування з громадськими організаціями та міжнародними фінансовими організаціями.

Насамперед, фінансові ресурси повинні бути спрямовані на реконструкцію інфраструктури та системи життєзабезпечення. При цьому серед пріоритетів ремонту і реконструкції житлового фонду основними виступає ефективність вкладень і розумна мінімізація витрат в залежності від ступеня пошкодження. Першочерговим завданням постає відновлення пошкоджених і зруйнованих систем водопостачання та водовідведення, що сприяє підвищенню екологічної безпеки та задоволенню потреби в питній воді. Головним завданням щодо відновлення транспорту і комунікацій є реконструкція та будівництво автодоріг, мостів і залізничного полотна.

На початковому етапі виходу з рецесії економіка постконфліктних територій потребує зовнішньої фінансової і технічної допомоги, однак ця підтримка не повинна замінювати мобілізацію внутрішніх ресурсів для саморозвитку [8; 9]. Це пов'язано з тим, що після стабілізації економічної ситуації постконфліктні території повинні інтегруватися в економічний простір країни та орієнтуватися на стратегію сталого розвитку шляхом диверсифікації, структурної модернізації, впровадження інновацій, створення привабливого бізнес-середовища та поліпшення інвестиційного клімату [1; 3; 5]. При цьому доцільно використання досвіду країн ЄС щодо розробки та впровадження стратегії смарт-спеціалізації [13-14].

Використання концепції смарт-спеціалізації, за думкою Д. Форей, потребує виявлення та стимулювання здатності економічної системи генерувати нові спеціалізації шляхом відкриття нових областей можливостей і локальних концентрацій, агломерації ресурсів і компетенції у відповідних областях [15]. Експерти ОЕСР визначають підхід, заснований на концепції смарт-спеціалізації, як поєднання промислової, освітньої та

інноваційної політики та вибору обмеженого кола пріоритетних галузей для інвестування на основі знань з урахуванням сильних сторін та наявних переваг [16].

Смарт-спеціалізація поступово впроваджується в Україні. Зокрема, у 2018 р. урядом було задекларовано використання концепції смарт-спеціалізації для стратегічного планування регіонального розвитку, у зв'язку з чим внесено відповідні зміни в методологію розробки стратегічних документів на рівні регіону. Методологія смарт-спеціалізації впроваджується в Україні під керівництвом і контролем Об'єднаного дослідницького центру (JRC) Єврокомісії. Фахівці цього центру відзначають, що не існує універсального підходу до використання смарт-спеціалізації, оскільки необхідно враховувати, що регіон має як унікальний ресурсний потенціал, так і особливий стан економічного середовища. Якість смарт-спеціалізації регіону багато в чому залежить від точності вибору галузевих пріоритетів. JRC рекомендує зробити цей вибір на підставі аналізу регіональної спроможності впровадження інновацій, який включає оцінку економічної, наукової і технологічної спеціалізації регіону. На цьому етапі необхідно мати широкий спектр статистичних даних за 5-7 років [13; 15]. Однак, з огляду на ситуацію в Донецькій і Луганській області, для аналізу використовуються дані, починаючи з 2015 р., оскільки більш ранні періоди охоплюють дані тимчасово невідконтрольних Україні територій. Крім того, аналітикам доводиться працювати з обмеженим набором індикаторів, оскільки необхідний повний набір відсутній в офіційній статистиці. Оскільки це може спотворити результати кількісного аналізу, тому додатково досліджуються сильні та слабкі сторони регіону та можливості його економічної трансформації, а згодом оцінюється потенціал для інновацій.

Зазначені підходи до смарт-спеціалізації були реалізовані при розробці Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 р. та Стратегії розвитку Луганської області на 2021-2027 роки [17-18]. В результаті в Донецькій області, поряд з традиційними галузями - видобувною, металургією, коксохімією, машинобудуванням, виробництвом неметалевих виробів та будівельних матеріалів, було визначено наступні галузі смарт-спеціалізації: виробництво фармацевтичних продуктів та ювелірних виробів, відновлення матеріалів та відтворення рослин. Що стосується Луганської області, пріоритетним визнано напрям смарт-спеціалізації, пов'язаний з інтеграцією хімічного та аграрного виробництва з використанням ІТ-технологій.

Важливою умовою соціально-економічної стабілізації в контексті постконфліктного відновлення території виступає ефективність організації взаємодії між інститутами для підтримки громадського діалогу і комунікації. Використання інноваційних форм організації взаємодії таких інститутів сприяє обізнаності населення та покращенню рівня соціальної згуртованості, яка, вкупі з усталеним діалогом між населенням і владою, забезпечує можливість впливу громадськості на процес прийняття рішень, а для представників влади при цьому забезпечується прозорість їх діяльності та можливість врахування інтересів всіх учасників процесу соціально-економічного розвитку регіону [9; 10; 19]. Така взаємодія є важливою для запобігання протиріч, пов'язаних з наявністю внутрішньо переміщених осіб, яких, як уже зазначалося, налічується більш ніж 1,3 млн. осіб. При цьому в Донецькій і Луганській областях зареєстровано та мешкає найбільша кількість вимушених переселенців з тимчасово окупованих територій. Крім того, державні і приватні установи також переїхали з тимчасово невідконтрольної території в інші міста і вже об'єдналися з місцевими установами. Все це вимагає використання інноваційних форм реалізації регіональної соціальної політики за допомогою громадського діалогу і комунікації. Окремі аспекти реалізації соціальної політики беруть на себе інститути громадянського суспільства, які отримують фінансування від міжнародних організацій з надання допомоги. Проте, значна частина фінансових ресурсів для регіональної соціальної політики залишається в сфері державних і регіональних органів управління, утім, поступово впроваджується партиципаторне бюджетування (формування та реалізація бюджетів за участю громадськості, в тому числі для соціальної діяльності). Однак складні соціальні процеси на постконфліктних територіях не можуть бути реалізовані за рахунок разових заходів за участю експертів з інших регіонів і країн, а лише на ґрунті розробки систематичних заходів із залученням регіональних експертів, що сприятиме узгодженню інтересів і перешкоджатиме виникненню відповідних протиріч.

Висновки. Відновлення економіки постконфліктної території повинно включати різні аспекти і відповідно до ситуації, яка склалася. Це обумовлено тим, що економіка території, на якій відбувся озброєний конфлікт, мала певний потенціал. Цей потенціал змінився в результаті зруйнування та пошкодження окремих економічних об'єктів, тому потребує використання особливих підходів як на стадії стабілізації, так і при переходах до стійкого розвитку. Розглянуті аспекти постконфліктного відновлення економіки повинні реалізовуватись у відповідності з принципами системності та комплексності, що дозволить не лише відновити зруйновані та пошкоджені об'єкти, а також забезпечити подальший розвиток територій відповідно до смарт-спеціалізації на основі узгодження інтересів учасників постконфліктного відновлення. Подальших досліджень потребують питання розробки та реалізації програм смарт-спеціалізації відповідно до обраних пріоритетів.

Література.

1. Лібанова Е.М. Відновлення Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики. *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 11. С. 13–25.
2. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання : [Доповідь Центру Разумкова]. *Національна безпека і оборона*. 2019. № 1/2. С. 2–109.

3. Данилишин Б.М., Снігова О.Ю. Формування моделі економічного розвитку Донбасу в умовах становлення нової регіональної політики: монографія / КІП ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка». Київ, 2019.
4. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична доповідь. Авт.: Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. та ін. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: 2019. 115 с.
5. Економіко-правові засоби стимулюючого впливу на розвиток Донбасу: монографія / під заг. ред. В.А. Устименка. Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. 236 с.
6. Yefremenko V., Gavrysh O. Main principles of post-conflict restoration of the economic status of Donbas. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. №4 (54). С.18–21.
7. Coyne С.Ј. Reconstruction and Reconciliation: What's Economics Got to Do With It? *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*. 2017. pp. 69–83.
8. Del Castillo G. Economic Reconstruction and Reforms in Post-Conflict Countries. CRPD. 2015. 28 p.
9. Hartzell С., Hoddie M. Institutionalizing Peace: Power Sharing and Post-Civil War Conflict Management. *American Journal of Political Science*, 2003. № 47(2). P.318–332.
10. Wilson M., Davis D. R., Murdie A.. The view from the bottom: Networks of conflict resolution organizations and international peace. *Journal of Peace Research*, 2016. №53(3). P.442–458.
11. Виступ Президента України В.В.Зеленського на дебатах ГА ООН з питання: “Ситуація на тимчасово окупованих територіях України” 20 лютого 2019р. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-debatah-generalnoyi-asambleyi-53282>
12. Регіони України у 2019 році Статистичний збірник. За ред. І.Е. Вернера. Ч.1. К.: Державна служба статистики, 2020. 309 с.
13. Богашко О.Л. Перспективи впровадження принципів розумної спеціалізації Європейського Союзу в українську практику державного регулювання інноваційного розвитку. *Економічні горизонти*. 2018. № 3(6). С. 4–17.
14. Грига В.Ю. Зарубіжна практика впровадження «розумної спеціалізації» та можливості її застосування в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2019. №2. С. 138–153.
15. Foray D. Smart specialisation: Opportunities and challenges for regional innovation policy. London and New York: Routledge, 2015. 122 p.
16. *Innovation-driven growth in regions: the role of smart specialisation*. (OECD Science, Technology and Industry Policy Papers ; Vol. 12). Ortega Argiles R., McCann P., Perianez-Forte I., Cervantes M., Larosse, J., Sanchez L. OECD/ODCE. 2013. 202. p.
17. Стратегія розвитку Донецької області на період до 2027 року. Донецька обласна державна адміністрація. Офіційний сайт. 2020. URL: <https://dn.gov.ua/strategiya-rozvitku-doneckoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku>
18. Стратегія розвитку Луганської області на 2021-2027 роки. Луганська обласна державна адміністрація. Офіційний сайт. 2020. URL: http://loga.gov.ua/oda/documents/official/pro_zatverdzhennya_strategiyi_rozvitku_luganskoyi_oblasti_na_2021_2027_roki
19. Semenenko I, Khandii O. . Forced Migration in Ukraine and Reality of Sustainable Development Goals Achievement. *Problemy Ekonomozvoju*. 2018. №13(1). P. 165–172.

References.

1. Libanova, E.M. (2015), “Restoration of Donbass: assessment of socio-economic losses and priority areas of public policy”, *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, Vol. 11, pp. 13–25.
2. “The war in the Donbass: realities and prospects for settlement”: [Report of the Razumkov Center]. *National security and defense*, (2019), Vol. 1/2, pp. 2–109.
3. Danylyshyn, B.M., Snow, O.Yu. (2019), “Formation of the model of economic development of Donbass in the conditions of formation of the new regional policy”: monograph / KPI named after Igor Sikorsky, Polytechnic Publishing House. Kyiv.
4. Zhalilo, Ya.A., Shevchenko, O.V., Romanova, V.V. (2019), “Decentralization of power: an agenda for the medium term”, Analytical report. etc. National Institute for Strategic Studies. K., 115 p.
5. “Economic and legal means of stimulating the development of Donbass”: a monograph / under the general. ed. V.A. Ustimenko, (2019), NAS of Ukraine, Institute of Economic and Legal Research, 236 p.
6. Yefremenko, V., Gavrysh, O. (2018), “Main principles of post-conflict restoration of the economic status of Donbas”, *Economic Bulletin of Donbass*, Vol. 4(54), pp.18–21.
7. Coyne, S.J. (2017), “Reconstruction and Reconciliation: What's Economics Got to Do With It?”, *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, pp. 69–83.
8. Del Castillo, G. (2015), “Economic Reconstruction and Reforms in Post-Conflict Countries”, CRPD, 28 p.
9. Hartzell, C., Hoddie, M. (2003), “Institutionalizing Peace: Power Sharing and Post-Civil War Conflict Management”, *American Journal of Political Science*, Vol. 47 (2), pp.318–332.

10. Wilson, M., Davis, D. R., Murdie, A. (2016), "The view from the bottom: Networks of conflict resolution organizations and international peace", *Journal of Peace Research*, Vol. 53(3), pp. 442–458.
11. Zelensky, V.V. (2019), Speech of the President of Ukraine at the debate of the UN General Assembly on the issue: "The situation in the temporarily occupied territories of Ukraine", Official Internet Representation of the President of Ukraine, available at: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-debatah-generalnoyi-asambleyi-53282>.
12. Regions of Ukraine in 2019 Statistical collection. For order. I.E. Werner. Part 1. K .: State Statistics Service, (2020), 309 p.
13. Bogashko, O.L. (2018), "Prospects for the implementation of the principles of reasonable specialization of the European Union in the Ukrainian practice of state regulation of innovative development", *Economic horizons*, Vol. 3(6), pp. 4–17.
14. Griga, V.Yu. (2019), "Foreign practice of introduction of "smart specialization" and possibilities of its application in Ukraine", *Economics and forecasting*, Vol. 2, pp. 138–153.
15. Foray, D. (2015), "Smart specialization: Opportunities and challenges for regional innovation policy", London and New York: Routledge, 122 p.
16. Ortega Argiles R., McCann P., Perianez-Forte I., Cervantes M., Larosse, J., Sanchez L. (2013), "Innovation-driven growth in regions: the role of smart specialization", *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, Vol. 12, p. 202.
17. "Development strategy of Donetsk region for the period up to 2027", Donetsk Regional State Administration, Official site, (2020), available at: <https://dn.gov.ua/strategiya-rozvitku-doneckoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku> (access date:).
18. "Development strategy of Luhansk region for 2021-2027", Luhansk Regional State Administration. Official site, (2020), available at: http://loga.gov.ua/oda/documents/official/pro_zatverdzhennya_strategiyi_rozvitku_luganskoyi_oblasti_na_2021_2027_rocki (access date:).
19. Semenenko, I, Khandii, O. (2018), "Forced Migration in Ukraine and Reality of Sustainable Development Goals Achievement", *Problems of Ecological Development*, Vol. 13(1), pp. 165–172.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2020 р.